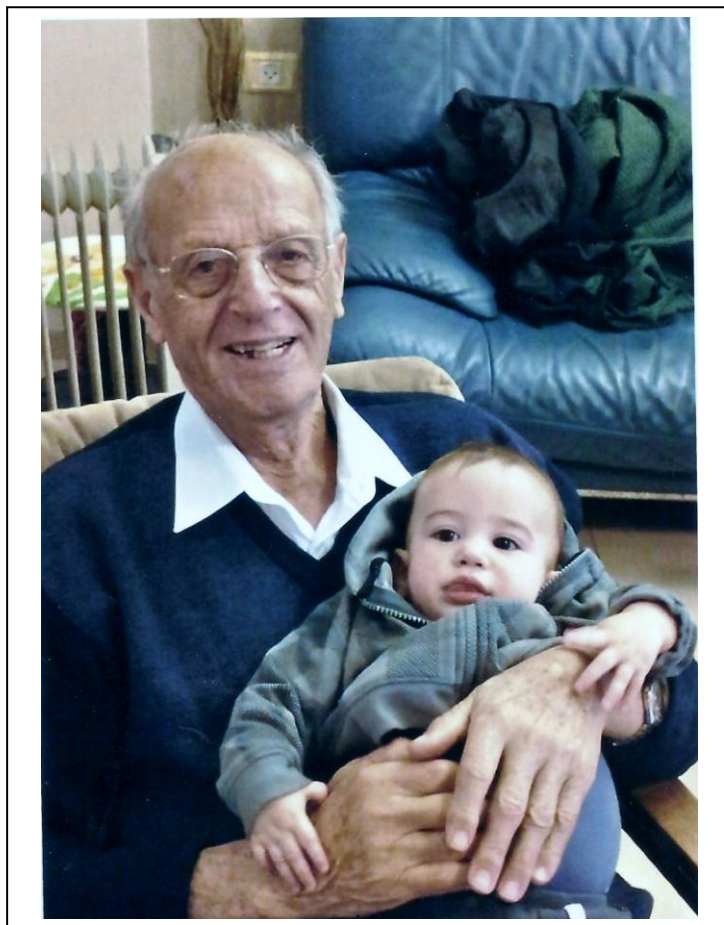

יעקב (וילי) כהן

ראיינה וכתבה : נירה רון

משפחתי ובית ילדותי

זאלא לאווא כפי שנראה בשנת 1991

נולדתי בשנת 1924, בזאלא לאווא Zalalövő, כפר קטן במערב הונגריה, קרוב למשולש הגבולות של הונגריה עם אוסטריה ויוגוסלביה. אוכלוסיית הכפר מנתה כ- 3,000 תושבים מתוכם כ- 35 - 38 משפחות יהודיות. היהודים עסקו

במסחר, כמו בכל מקום. אבי ניהל מנסרה של קרוב משפחתו. משרה שכללה גם מקום מגורים מצומצם למשפחה.

שם אבי רפאל ושם אמי חיה רבקה. היו להם 9 ילדים.

לאחר חתונתם התגוררו הורי בכפר קישקומפלאזה שם היה אבי מלמד, ושם נולדו אחי ואחותי הגדולים. אינני יודע מה הייתה הסיבה למעבר, בשנת 1923 הם עברו לכפר בו נולדתי ובשנת 1924 נולדתי אני, ילדם השלישי.

שם משפחתי היה כוהן, kohn. לכל ילד היה שם עברי וגם שם לועזי.

אחי ואחותי :

חיים, הנריק. נולד בשנת 1921,

לאה, לנקה. נולדה ב- 1923,

אני-יעקב זאב, וילמוש, נקראתי אחרי סבא. נולדתי ב- 1924

חנה בריינדל, ברטה (בטי), נולדה ב- 1926,

בנימין דוד, יאנה, נקרא על שם הסבא השני, נולד ב- 1928,

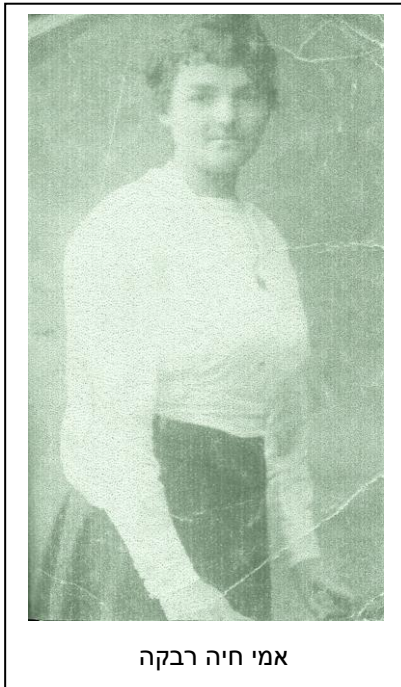
ישעיהו, טיבור, נולד ב- 1930,

רחל, אדית, נולדה ב- 1932 ,

משה נוח, מיקלוש, נולד ב- 1934,

צבי אריה, לאיוש. נולד ב- 1936,

שני הילדים הקטנים נולדו לאחר שעזבתי את הבית לסומבוטהי.

אמי חיה רבקה

אני זוכר רק סבתא אחת, אשר גרה בכפר אחר והייתה באה אלינו לראש השנה. היא הייתה כבת 70, אבל הייתה זקנה, כמו היום אישה בת 90.

אמי עם חמשת הילדים הגדולים.
אני שוכב קדימה.

למרות שהיינו קרובי משפחה של בעל המנסרה, המשכורת של אבא הייתה דלה מאוד ומצבנו הכלכלי היה קשה. הילדים נולדו כל שנה וחצי ואמא הייתה עקרת בית וטיפלה בילדים. כשהיינו ילדים הייתה עוזרת גוייה שהייתה כל הזמן בבית, היא גם ישנה בבית. תפקידה היה ניקוי וסידור הבית, קילופים, כביסה, כל מה שהיה צריך. את הבישול תמיד אמא עשתה.

בכפר לא היה חשמל, לא מים זורמים ולא ביוב. את המים הביאו מן הבאר שהייתה כמעט בכל חצר.

בחצר שלנו הייתה באר במרחק של כ- 10-15 מ' מהכניסה, הבאר הייתה בעומק של 8-10 מ' ושאבו את המים בדליים והביאו הביתה. השירותים היו בור עם ביתן עץ מעליו, בחצר. כל חצי שנה סתמו את בור השירותים והעבירו אותם למקום אחר. חשמל לא היה, האירו את הבית בפנס נפט. הבית היה בית קרקע, של בעל המנסרה. גרו שם עוד אדם אחד שעבד גם הוא במנסרה, וקרובים נוספים. לנו היה מטבח ושני חדרים. בחדר אחד היו שתי מיטות וכורסה ושני ילדים קטנים ישנו אחד עם אבא ואחד עם אמא. בחדר השני היו עוד כמה מיטות בגדלים שונים וספה.

המטבח היה די גדול, יותר גדול מהמטבח שלנו עכשיו. היה בו תנור גדול שהופעל על עצים. העוזרת ישנה במטבח, המיטה שלה כוסתה ביום והפכה לשולחן.

לרוב הבתים בכפר היה גג קש, אך לביתנו היה גג רעפים.

גידלנו בחצר שלנו תפוחי אדמה, כרוב ובצל ירוק, היו גם קצת פרחים. אבא שתל גם עצי פרי, אבל הוא לא טיפל בהם ולא היו לנו פירות.

לא נהגו לחגוג בביתנו ימי הולדת. אני רק זוכר את יום ההולדת של אמא ב-10 בפברואר, פעם הבאנו לה פרחים.

לאבא נתנו כבוד. אני זוכר שאבא נסע פעם לסומבוטהי והביא לי סידור חדש, וביום הראשון שהתפללתי בו, מדי פעם דילגתי והעברתי כמה דפים ביחד. על כך קבלתי מאבא סטירה וירד לי דם מהאף והכתים את הסידור החדש.

עוד אני זוכר מקרה שהרגזנו את אמא, היא נכנסה לחדר ובידה כף עץ כדי להעניש אותנו, אך פרצה בצחוק ויצאה מן החדר.

ליד הכפר היה נהר. רוב הגויים היו חקלאים והיו להם שדות. כמעט בכל חצר היו גם 2 – 3 פרות. כשהלכנו לקנות חלב היינו מביאים אתנו דלי מהבית, לתוכו היה הגוי חולב חלב מן הפרה.

לשכנים סביבנו היה יותר כסף מאשר לנו. הם לא היו עשירים אבל יכלו להרשות לעצמם לקנות מדי פעם כדור או משהו, לנו לא היה. שיחקנו כדורגל בחצר של השכנים. גם ספרי קריאה או עיתונים לא היו בביתנו. כשרצינו לשמוע רדיו הלכנו לשכנים, להם היה רדיו. לשכנים היה בית גדול, הם היו עשירים יותר מאתנו.

הילדים הגדולים עזבו את הבית בגיל מאוד צעיר. אני עזבתי את הבית בגיל 11. אחותי, לנקה, הלכה ללמוד תפירה בגיל 15 והמשיכה לגור ולעבוד מחוץ לבית.

חיים, האח הגדול, עזב את הבית בכתה ג' ולמד בעיר שבה אחותי למדה. הוא חזר הביתה ואחר כך נסע ללמוד בסומבוטהי.

אנחנו לא למדנו בתיכון. בטי התחילה ללמוד בסומבוטהי, הפסיקה אחרי שנה

והתחילה לעבוד במשק בית בסומבוטהי בערך בגיל 17.

בית לשימור בכפר שלי. כך נראה גם הבית שלנו

כשהגענו לבקר את ההורים ישנו אצל השכנים היהודים כי בבית לא היו מספיק מיטות. באנו הביתה רק לימים בודדים, לחג. כשהיינו ילדים ישנו שלושה ילדים במיטה אבל כשגדלנו כבר לא היה לכולנו מקום לישון בבית.

אני לא יכול לומר שהרגשנו עצמנו עניים. בתור ילד לא התעסקתי עם הצד הכלכלי. אבל בגיל 14 כשכבר עבדתי שלחתי הביתה כסף עבור הילדים הקטנים.

שבת

כל יום חמישי אפתה אמא חלות קלועות לכבוד שבת. אמא עשתה יחד עם החלות חלה אחת ששמה בה חלב וזו הייתה העוגה.

גם לחם אמא עשתה בבית. הלחם היה גדול ועגול.

אמא בישלה עוף אחד לשבת ולכל אחד היה החלק הקבוע שלו בעוף. החלק שלי היה הגרון של העוף, לא היה עליו הרבה בשר, אבל אפשר היה למצוץ את העצמות. אחותי קבלה את הראש.

כל היהודים בכפר היו ניאולוגים¹. אנחנו היינו המשפחה האורתודוקסית היחידה. לכן אבא לא הלך להתפלל בבית הכנסת. חלק גדול מן החנויות של היהודים היה פתוח בשבת. לפעמים, גם אם החנות לא הייתה פתוחה, מכרו סחורה לאנשים שהסתובבו בקרבתה בשבת. אבא לא עבד בשבת והתפלל בבית. אני הייתי צריך לחזור הביתה בשבת בשעה 3:00 אחרי הצהריים, כדי ללמוד עם אבא את פרשת השבוע. אבא קרא את הפרשה בעברית ואני לא הבנתי מילה. שיננתי את התרגום מילה במילה עם תרגומה להונגרית, 10 פעמים, תוך שאני מביט דרך החלון אל הילדים המשחקים בחוץ. ההורים דברו ביניהם יידיש ואנחנו דברנו רק הונגרית.

בשבת בצהריים היה מניין בבית הכנסת. בחורף, מכיוון שאי אפשר היה לחמם את האולם הגדול של בית הכנסת, התפללו באולם אחר שהיה הרבה יותר קטן והיה בו תנור. לשם אבא הלך לשמוע את קריאת התורה ואת השאר התפלל בבית.

הרב היה גם השוחט. לנו אבא לא נתן לאכול מן השחיטה שלו, כי הוא היה ניאולוגי. היה תלמיד חכם, הוא ידע הרבה, אבל היה ניאולוגי. אני זוכר רק פעם אחת כשאמא הייתה חולה, אבא הרשה לה לאכול מהשחיטה של הרב בכפר. גם אז בשלו את האוכל בכלים נפרדים ורק אמא אכלה ממנו.

למרות זאת, היינו ביחסים טובים עם הרב. אני זוכר שהם היו באים לביתנו או שאנחנו הלכנו לביתם, בדרך כלל בשבת אחר הצהריים. לפעמים הלכו אבא והרב יחד לטבול בנהר, לפני חגים ושבתות.

ברחובות הכפר לא היה אור בערבים, לכן האנשים נשארו בבית. אבל, בבית הכנסת היו נפגשים ומשוחחים.

¹ נאולוגיה = נאו תיאולוגיה. התאולוגיה החדשה. כינוי לזרם הלא אורתודוקסי העיקרי ביהדות הונגרית. קהילות יהודיות מודרניות המשתייכות לקצה השמרני של תנועת הרפורמה בהונגרית.

אחותו של אבא עם משפחתה גרו בכפר שהיה במרחק 20 ק"מ, בין הכפר שלנו לסומבוטהי. הדוד היה שוחט את העופות עבורנו, או שהיינו נוסעים כ- 50 ק"מ ברכבת עד סומבוטהי לקנות עופות כשרים. גם הדוד עבד באותה חברה שבה עבד אבי. עם אחיו אשר גר בכפר בו גר דודי השוחט, אבא לא היה ביחסים קרובים.

דודה פאני (אחות של אמא) בגיל 18

דודה פאני ובעלה חזקו באצ'י, 1920, שניהם ניצלו מהשואה, עלו לארץ והתגוררו בבת גלים.

פסח

שבועיים לפני פסח התחילו לנקות את הבית לקראת החג. אני זוכר שהורדנו מן הארון את הכלים לפסח ושמנו במקומם את כלי החמץ. אנחנו הילדים עשינו זאת. הבאנו את הסולם ואחד היה מעביר לשני.

לקראת פסח שמרו את שומן האווזים ששטו לשימוש כשמן. את הבשר בישלו ובשומן השתמשו כשמן, כך הרוויחו את השמן לבישול. את הכבד מכרו בד"כ, ומחירו כיסה כמעט את מחיר האווז. מכרנו את הכבד למסעדה של גויים. את האווזים קנינו אצל הגויים, היהודים לא עסקו בחקלאות ובגידול העופות, רק במסחר.

מצות, אבא הזמין מהמקום בו נולד, וואצ', הוא נהג להזמין 20 ק"ג מצות עבורנו ולעצמו עוד 2 ק"ג מצה שמורה.

פורים

בפורים שלחנו משלוח מנות. אני זוכר שפעם אמא לקחה ביצה, עשתה בה חור קטן, הוציאה את תוכן הביצה ושלחה אותה לשכנים בתור בדיחה לפורים. היה לנו כיסוי מיטה והילדים שמו אותו על הראש וזהו, זו הייתה תחפושת. לא התחפשו. קריאת המגילה התקיימה באולם הקטן יותר ולא בבית הכנסת, לשם אבא הלך לשמוע את המגילה.

תשעה באב

בתשעה באב, אני זוכר את אבא יושב בחדר של הילדים על הרצפה ובדמעות קורא את מגילת איכה. הוא לא שיתף בכך את הילדים.

ליד הכפר היה נהר, היה גם הר אבל לא גבוה במיוחד, הכפר היה במישור. בתשעה באב הלכנו לטייל להר הקרוב, אז פרחו שם רקפות. היו יערות סביב הכפר, לא ממש גדולים.

בית הספר

התחלתי ללמוד בבית הספר בכפר בגיל 6 ולמדתי בו עד כיתה ה'. בעיירה היה בית ספר גויי, שהיה בית ספר ממשלתי. למדנו בו עד השעה 3:00. אחרי הצהריים הילדים היהודים הלכו לרב, הוא לימד אותנו את הא-ב וקצת היסטוריה יהודית, על החגים, לא ממש יהדות. פעם בשלושה בחודשים ההורים הוזמנו לאספת הורים, כשהורי הודיעו שבשנה הבאה אני אעזוב את בית הספר, ניסו לשכנע אותם לא לשלוח אותי משם. בבית הספר הייתה מורה שמאוד אהבה אותי - אני לא ידעתי לצייר, ואני זוכר מקרה שאותה מורה לי לשבת קדימה בכתה. היא הסתובבה בין הילדים וכשהגיעה אלי, היא ציירה במקומי.

הייתי תלמיד טוב. אהבתי ללמוד, ידעתי טוב חשבון. הייתי ילד טוב, לא הייתי שובב.

לא היה לי תיק לבית הספר, לקחתי את הספרים לבית הספר ביד. אני זוכר פעם אחת בחורף היה לי קר והיה לי קשה לסחוב את הספרים ביד. בקשתי מהבן של השכן שייתן לי לשים את הספר והמחברות שלי בתיק שלו. הוא הסכים בתנאי שאני אסחוב את התיק. הייתי מאוד מרוגז עליו.

זכור לי שהייתה מפלגה אנטישמית בכפר, אבל האנטישמים היו מיעוט ובתור ילדים לא הרגשנו באנטישמיות ולא ידענו מה זה. בבית ספר לא הציקו לילדים היהודים, ובהפסקות שיחקנו כדורגל יחד.

אני עוזב את הבית

בגיל 11 עזבתי את הבית ועברתי לסומבוטה, ל"תלמוד תורה". גרתי שם בבית של יהודים ואכלתי "טַייגֶלֶךְ" – כלומר כל יום במקום אחר, בבית יהודי אחר. בתלמוד תורה פיגרתי בלימודים, כי חבריי לחדר התחילו ללמוד שם כבר בגיל חמש ואני התחלתי רק בגיל 11. כשאני רק התחלתי ללמוד את החומש ופרשת השבוע, חברי כבר התקדמו הרבה יותר. בהתחלה לא הבנתי כלום. אמנם לאט לאט התקדמתי בלימודי אך תמיד הרגשתי את עצמי לא שווה לחברים. בבית ובבית הספר עודדו אותי להמשיך ללמוד, אבל אותי לימודי הקודש לא תפסו, מפני שתמיד הייתי אחרון. זה מאוד כאב לי שאני לא מתקדם כמו כולם.

באותו זמן, בסומבוטה גרתי עם אחי הגדול, חיים, שגם הוא למד בתלמוד תורה. היה מנהג שהמלמד קבל בכל מקום 2-3 ילדים לתלמוד תורה ללא תשלום. הקהילה החזיקה אותנו ואבא לא שילם.

בבית בו גרתי עם אחי לא היה חימום ובחורף היה קר מאוד. בבוקר כאשר קמנו ורצינו ליטול ידיים הייתה שכבת קרח על המים.

את הכביסה שלחנו הביתה עם סוכן נוסע שהיה מגיע לכפר שלנו כמעט בכל שבוע. הבאנו לו את הכביסה לתחנת הרכבת ושם גם קבלנו חזרה את הכביסה הנקייה.

היינו חוזרים הביתה רק פעמיים בשנה, בסוכות ובפסח. בראש השנה וביום כיפור אבא היה מגיע לסומבוטה להתפלל ואמא נשארה בבית עם הילדים. אמא הייתה באה פעם בחודש לבקר אותי. אני לא הבנתי את זה אז, אבל היא באה לסומבוטה למקווה ובאותה הזדמנות ביקרה גם אותנו.

אחי הפסיק ללמוד בתלמוד תורה בגיל 16 ולמד להיות חייט.

באחד הבתים בהם אכלתי, התיידדתי מאוד עם הילדים של המשפחה. אחד האחים שלהם היה אז כבר בארץ, בקיבוץ מעברות. הם היו ציונים. אצלם שמעתי לראשונה על ציונות וארץ ישראל. כבר אז החלטתי שגם אני רוצה לעלות לארץ ישראל.

בגיל 15 החלטתי שאני לא רוצה יותר ללמוד בתלמוד תורה ורציתי ללמוד מקצוע. חזרתי הביתה כדי לדבר עם אבא ואמא על למוד מקצוע. קבלתי מהם שתי

פרוטות וחזרתי לסומבוטה. התחלתי לחפש מה ללמוד. היו לי כמה אפשרויות: ללמוד צילום ולהיות צלם, או בחנות מסחר, ללמוד לעסוק במסחר. אך אני, שהייתה לי כבר מחשבה לעלות לארץ ישראל, החלטתי ללמוד להיות סנדלר. האמנתי שזה מקצוע שיוכל לעזור לי להסתדר בארץ. כתבתי לאבא שיבוא לסכם תנאים עם הסנדלר. למדתי סנדלרות והמשכתי לאכול "ימים" (כל יום בבית אחר).

שנה לאחר שהתחלתי ללמוד סנדלרות התחלתי לעבוד במקום שלמדתי בו והתחלתי גם לקבל, אחרי העבודה, נעליים לתיקון ומזה התפרנסתי. עבדתי גם ב"תפארת בחורים"². הייתי שם שמש, מכרתי את העליות בשבת, וגם אספתי את הכסף. קבלתי כבר כסף עבור העבודה שלי, ומן התרומות קבלתי 10% תוספת. כך יכולתי למצוא לי מקום לגור ללא אחי, אתו לא כל כך הסתדרתי וגם לשלוח כסף הביתה.

היו לי חברים בסומבוטה. נהגנו ללכת ל"נוער כלל ציוני"³. בחברה לא דברו על ציונות, רק בודדים, אך אותי זה תפס והתחלנו, מספר צעירים בני 15 להתארגן כקבוצה במסגרת תנועת הנוער. עשינו פעולות ציוניות, שרנו שירים ציוניים שתורגמו להונגרית. אחד המורים בתנועה, שבנו גם הוא היה כבר בישראל, לימד אותנו על רבי עקיבא.

ב-1943 נשלחתי לסמינריון של תנועת הנוער בפֶּלְטוֹן, שם היה אגם ומקום לתיירות, בו התקיים הסמינריון.

² תפארת בחורים - מסגרת תורנית עבור צעירים שרצו ללמוד תורה בשעות אחר הצהריים.
³ תנועת נוער כלל ציונית, נוסדה ב-1930

רמזים לעתיד לבוא

בסמינר בבלטון פגשתי שני יהודים פולנים שברחו מפולין וסיפרו מה קורה ליהודים בפולין מאז נכנסו הגרמנים. בהונגריה הגרמנים עדיין לא היו אבל הממשלה הייתה כבר מושפעת מהם.

כשהנאצים עלו לשלטון, גם השלטון בהונגריה נעשה פרו נאצי. בשנת 1936 כבר התחילה השפעה נאצית על השלטון ההונגרי. גם בהונגריה היו גזרות, אבל עדיין לא היה גירוש, הגרמנים עוד לא נכנסו. בתחילה לא הרגשנו בזה הרבה, אבל התחילו כבר לקחת אנשים למחנות עבודה. אנחנו הלכנו פעם בשבוע להכנה לצבא, כביכול, והיינו צריכים ללכת שם עם סרט צהוב על הזרוע. צעדנו בשורות, שמאל ימין, אך זה עדיין לא היה משהו רציני. בשנת 1940 גייסו את אבא, שהיה בן 50, למחנה עבודה ל-4 חודשים. כל אלה היו מעשי ההונגרים.

כשבאתי הביתה מהסמינר ידעתי כבר מה שקורה ואז אנחנו, החברים, התחלנו כבר להתארגן והתקשרנו עם הפרטיזנים שהיו בסביבה, אבל הנושא לא יצא לפועל מפני שהגרמנים נכנסו. אז נפסק כל הקשר עם הפרטיזנים וגייסו גם אותנו למחנה עבודה בהונגריה. כל המשטר הפך לאנטי יהודי ושיתף פעולה עם הגרמנים.

ב- 19.3.1944 נכנסו הגרמנים להונגריה ואז התחילו הצרות. אני גויסתי למחנה עבודה ב- 10.5.1944, קבלתי בדואר צו גיוס שאני צריך להתייצב. לשבת האחרונה לפני הגיוס שלי, נסעתי הביתה להורים להיפרד מהם. חשבתי שמי יודע אם נפגש שוב... לא סיפרתי להם מה שכבר ידעתי על מה שמצפה לנו. איני יודע אם עשיתי טוב שלא סיפרתי להם, אולי בכך נתתי להם עוד כמה ימים, או שעות של שקט...לא ראיתי את הורי שוב.

כניסת הגרמנים

כאשר נכנסו הגרמנים להונגריה בתחילת 1944, הרוסים כבר היו בגבול המזרחי של הונגריה. החזית התקדמה והגרמנים נסוגו כל הזמן.

כעבור שבועיים שלושה לקחו את היהודים לגטו שהוקם במהירות. הגטו היה סגור ונאסרה הכניסה אליו, השומרים היו הונגרים בפקודת הגרמנים. אני לא הייתי בגטו, כי גייסו אותי. שבוע ימים היינו במחנה הגיוס, כשחזרתי לסומבוטהי למחנה העבודה לעבוד, הגטו כבר היה קיים. ההורים שלנו הובלו מן הכפר לגטו בעיר המחוז, זולואַגֶסֶק. הם הצטופפו בבתים של התושבים המקומיים. אותנו רצו לנצל לבניית עמדות בחזית. אני זוכר שהיו עמדות נגד טנקים ברחובות העיר. ביוני כבר לקחו את היהודים לאושוויץ. הגרמנים נכנסו להונגריה ב-19.3, היהודים היו חודשיים בגטו וביוני כבר פינו את הגטו לאושוויץ. הגרמנים התחילו את הפינוי מן הגבול הפולני, אותם לקחו ראשונים, והמשיכו הלאה. את היהודים באזור שלנו התחילו לשלוח לאושוויץ בסוף יוני ותוך 3-4 שבועות פינו את כולם, 20,000-10,000 יהודים. עשו את הכול כל כך מהר, כי החזית התקרבה. לא יכלו לשלוח את כולם לאושוויץ בבת אחת (בהונגריה היו מיליון יהודים), אושוויץ לא יכלה לקלוט יותר יהודים. מבודפסט עיר הבירה, לא העבירו יהודים לאושוויץ כי סגרו כבר את כל הדרכים.

אחרי השבת שנסעתי הביתה לא ראיתי יותר את המשפחה, אך, היה לי קשר עם אחי הגדול חיים, שהיה בתחילה בהונגריה. אחי כתב שאין לו בגדים. תפקידנו היה לאסוף ולרכז את הרכוש שנשאר בדירות היהודים שגורשו לאושוויץ, כך שהייתה לי האפשרות לקחת בגדים ולשלוח לאחי, חיים. גם חפרנו תעלות וסללנו כבישים. הכול היה בפיקוח ההונגרים, אשר שיתפו פעולה עם הנאצים.

המפקד ההונגרי שלנו היה מאוד מאוד ליברלי. הוא היה מורה בבית ספר ובכל יום ראשון היה לוקח אותנו לכפר שלו. שם חילקו אותנו לקבוצות, כיבדו אותנו בפירות ובעוגות ולקחו אותנו להתרחץ בנחל שהיה שם. הוא גם דאג שכל יתר הצוות יתייחס אלינו טוב. כאשר הגרמנים החליטו להעביר אותנו למחנה אחר, הוא קרא לנו ואמר: "ילדים (כך היה קורא לנו), תראו, קבלתי פקודה ואני לא יכול לעשות שום דבר, אבל תלכו למחסן ותיקחו משם כל מה שאתם רוצים". אחרי המלחמה הוא היה העד המרכזי נגד הקצינים האחרים.

הצלה לא צפויה במחנה העבודה

ב-15 באוקטובר 1944 המשטר בהונגריה התחלף, והאנטישמיות גברה אף יותר. בתחילת נובמבר אספו אותנו והובילו אותנו ברגל במשך 5-6 ימים, עד לאוסטריה, שם העלו אוננו על קרונות רכבת ולקחו אותנו לפלוסנבורג, מחנה ריכוז על גבול גרמניה, סלובקיה והסודטים.

נשארנו בפלוסנבורג 3-4 שבועות והעבירו אותנו למחנה הרסבורג – מחנה עבודה על יד נירנברג. בערב ובבוקר עמדנו לצלאָפּל (ספירה), בקור ובגשם. זה היה כבר בדצמבר, המקום גבוה מאוד והיה מאוד קר לעמוד כך. בבוקר קמנו בשעה 5:30 ולאחר הצלאפּל הלכנו ברגל כ-4 ק"מ והתחלנו לעבוד. היו ימים שנשענו בבוקר לעבודה ברכבת, את הדרך חזרה עשינו תמיד ברגל. עבדנו בסידור צינורות, חפירת תעלות וכל מה שהיו צריכים. היו לנו בגדים עם פסים, בלי גופיה ובלי תחתונים, רק מעיל ומכנסיים והיה מספר על החולצה ועל המכנסיים.

בשבילי זה לא נמשך הרבה זמן, וזה היה מזלי. עבדתי אולי 10 ימים, לא יותר. יום אחד פיגרתני קצת, נשארתי מאחור וקבלתי בעיטה ברגל מאיש ה-ס.ס. נוצרה שם דלקת חמורה. הלכתי למרפאה במחנה, היו שם שני רופאים, אחד צרפתי והשני אוקראיני שהיה מאוד אנטישמי. הוא קרא לנו כל הזמן "ז'יד", "ז'יד". בערב הלכתי למרפאה והרופא האוקראיני אמר לי: "רובוטי, רובוטי", לעבודה לעבודה. כך מספר ימים, בבוקר הלכתי לעבודה ובערב הלכתי למרפאה והרופא שלח אותי שוב לעבודה. מצב רגלי החמיר ובקושי הלכתי והחברים עזרו לי. למחרת מפקד הבלוק אמר לי: אני לא יכול לעשות שום דבר, הרופא אמר שאתה צריך ללכת לעבודה. ביום השלישי כבר לא יכולתי ללכת בכלל ושוב הרופא אומר לי ללכת לעבודה. התחלתי לבכות, לא ידעתי מה לעשות.

חזרתי לבלוק על ארבע, כי לא יכולתי ללכת על הרגליים. פתאום, מאחד הבלוקים יוצא אדם אחד, אני לא ידעתי מי זה. הוא עצר אותי ושאל: מה יש לך? הראיתי לו את הרגל והוא אומר: בוא חזרה למרפאה. הוא היה האחראי על המרפאה, רופא איטלקי, אסיר במחנה. הגענו למרפאה והוא התחיל לצעוק על הרופא האוקראיני ובאותו היום ניתחו את רגלי, עד היום אפשר לראות את הסימן.

ועם זה הצלתי את חיי! ככה ניצלתי!

בכל שבוע הייתה במרפאה ביקורת של רופא ה-ס.ס. שהיה קובע מי ילך לעבודה. הוא רצה לשלוח גם אותי לעבודה ואז היה פורץ וויכוח בין הרופא האיטלקי לאוקראיני, איך אתה רוצה שהוא ילך, עשו לו ניתוח הוא לא יכול לדרוך על הרגל. וכך נשארתי במרפאה כמעט 3 חודשים, מינואר עד תחילת מרץ. מכיוון שהייתה לי מוגלה, יתר החולים לקחו מן המוגלה ומרחו על יד או רגל וכך ניצלו גם הם מן העבודה.

התנאים הקשים גרמו למחלות להתפשט במחנה. מחלת הטיפוס בצורתה המדבקת ביותר, פלג טיפוס, התחילה להתפשט במחנה. ערב אחד, בפברואר 1945, עשו במחנה מבצע ניקיון כדי למנוע את התפשטות המחלה. בערב לקחו אותנו להתרחץ (ביום הרי עבדנו), הלכנו למקלחת והורו לנו לפשוט את כל הבגדים כולל הנעליים, נתנו לנו מים ל-10 דקות להתרחץ, ולקחו את הבגדים כדי לנקות לטהר אותם. אנחנו נשלחנו ערומים לגמרי, ללא בגדים וללא נעליים, חזרה לצריף שלנו, למיטות שלנו, מרחק של כ-1/2 ק"מ: את השמיכות הדקות שהיו לנו לקחו גם כן לניקוי. זה היה בחודש פברואר, בחורף, בקור. קבלנו את הבגדים בחזרה ב-4 בבוקר, כשהם עוד לא יבשים לגמרי, וכך היינו צריכים לצאת החוצה ב-5:30 בבוקר לצלאפל של הבוקר. זה היה היחס אלינו.

צעדת המוות והרעב הגדול

כשהחזית התקרבה מאוד, הוציאו את כולם מבית החולים, אז התחילו הצרות.

ב - 10.3.1945 החזית התקרבה אלינו והתחלנו ללכת ברגל, עד אז רגלי כבר החלימה. ביומיים הראשונים לצעדה קבלנו עוד אוכל מן המחנה, אבל אחר כך כבר לא קבלנו כלום לאכול, ממש כלום. הלכנו יום יום כ-30 ק"מ. השומרים היו גרמנים מבוגרים, בני 50-60 וגם להם היה קשה ללכת. הגענו בערב לאיזה מקום, לא זוכר את שמות המקומות, והלכנו על שפת הנהר ושם שכבנו לישון, בגשם, התעוררנו כשחצי גוף שלנו במים.

לא ידענו לאן אנחנו הולכים. מי שיצא מן השורה קבל מכות. אספנו מה שמצאנו בדרך לאכול, חלזונות הוצאנו מן הקונכייה ואכלנו. יום אחד מצאנו פגר של סוס, התנפלנו עליו. אני לא יודע איך הצלחתי לקבל, אולי מישוהו זרק, אבל השגתי לי חתיכת עצם, יומיים מצצתי אותה. זה היה האוכל. המשכנו בדרך והגענו לסאל, שם היה מחנה מעבר ואוהלים. באוהלים היה קש כדי לישון עליו, אז קודם כל חיפשנו

גרעיני החיטה בקש כדי לאכול. היו כאלה שהיה להם תיק, לא יודע מאיפה, והוציאו את היד מתחת לגדר וקטפו תלתן ומילאו את התיק ובישלו. לי לא היה במה לאסוף, לא היה לי שום דבר, שמתתי בכיס. אספתי את התלתן שאחרים זרקו ואכלתי אותו כך כמו שהוא.

מנדוש, בן הדוד שלי (אמו ואמי היו אחיות), היה במחנה עבודה בור בסרביה, שם עבד בנגריה, כשנודע לו שאני במחנה העבודה. פעם הוא הצליח להעביר לי פרוסת לחם כששכבתי במרפאה. פגשנו את הקבוצה שלו בדרך כאשר צעדנו. שנינו המשכנו יחד והחלטנו לא להיפרד, יהיה מה שיהיה. דיברנו רק על אוכל, לא היו לנו מחשבות אפילו מרוב רעב. מים שתינו בידיים מן הנהר והמשכנו הלאה. כך הלכנו שבועיים. בדרך היו מקומות שהתושבים הוציאו דלי מים לפני הבית ונתנו לנו לשתות, השומרים הגרמניים לא התערבו בזה. אנשים היו כל כך רעבים, לא קבלו אוכל כבר 10 ימים.

אחרי יומיים בסאל העלו אותנו על קרונות פתוחים, 80 איש בקרון אחד. כשהיינו בקרונות מנדוש היה בוכה לי: "וולווי, וולווי (כך קרא לי), בועטים ביי" ואני תמיד אמרתי לו: "מנדוש, מה אתה רוצה מהאנשים האלו, מסכנים, אולי זו הבעיטה האחרונה שלהם בחיים". זה היה אחרי שאנשים לא אכלו שבועיים. הוא אמר לי: "אני לא יכול כבר, תחזיק אותי, תלך איתי" ואז בא אדם נוסף שהיה איתי ביחידה וגם הוא ביקש שאתמוך בו. אמרתי לו: "אתה לא רואה שגם לי קשה ואני צריך לתמוך בו (במנדוש), איך אני יכול...". אז הוא נשאר, ישב, הוא לא נשאר בחיים. הרבה פעמים כשמישהו כבר לא יכול היה להמשיך ללכת אמרו לו שישב ליד איזה בית או גבעה, וכעבור 3-4 ק"מ שמענו את היריות ממרחק מאחור. השומרים חיסלו אותם.

הגענו לדכאו, הגרמנים רצו לקחת אותנו לטירול בגרמניה, אזור מאוד יפה, קרוב לגבול האיטלקי, אך לא הספיקו - הדרך כבר נסגרה.

השחרור

ב- 28.4.1945, שבת, היינו צריכים להמשיך בדרכנו, לצעוד הלאה. בשש בבוקר הוצאנו החוצה לחכות ליד שער הבלוק. חיכינו שעה ארוכה, פתאום התחילו הצעקות: "לא הולכים, לחזור לבלוק". כל השבת היינו סגורים בבלוקים לא ראינו את הגרמנים בכלל.

למחרת ביום ראשון, 29.4.1945, בארבע וחצי אחר הצהריים, האמריקאים נכנסו לדכאו. שמענו צעקות "השתחררנו, השתחררנו, הגיעו האמריקאים".

פתחו את המחסנים, אך לא היה בהם אוכל, נמצאו שם קופסאות של שומן חזיר. האנשים הרעבים התחילו לאכול את השומן ואחרי זה התחילו השלשולים. זה היה הכי גרוע, זה ארך זמן כמעט כמו הזמן שהלכנו ברגל. אח"כ האמריקאים הפסיקו את זה והתחילו לאט לאט לתת לנו אוכל נורמלי, בהתחלה לחם ואח"כ אוכל נוסף. רק על אוכל חשבנו, רק על אוכל דברנו.

גם הג'וינט הגיע, הם נתנו לי מזוזה קטנה שתליתי על הצוואר... יום אחד באו ולקחו אותי באלונקה, רחצו אותי וניקו אותי במים, אחד החיילים האמריקאים שראה את המזוזה על הצוואר שלי קרא: "אוי המזוזה, המזוזה", הוא היה יהודי.

יום אחד נכנסתי למשרד ההנהלה שהוקמה במחנה. על השולחן מצאתי ספרים של הג'וינט בהם רשימות של יהודים שנשארו בחיים. מצאתי בהם את שמות שתי אחיותיי ששרדו, לנקה ובטי. כעת ידעתי שהן שרדו, אך לא היו לי שום אמצעים ליצור עמן קשר.

אני החלטתי עוד לפני השחרור שאני עולה ארצה. אך מכיוון שגיליתי ששתי אחיותיי בחיים ולא ידעתי היכן הן, חשבתי שהכי טוב שאסע הביתה כי גם הן וודאי יגיעו הביתה. אבל זה לקח זמן. הממשלות התחילו לאסוף את האזרחים שלהם מן המחנות. קודם כל המנצחים הלכו הביתה, הצרפתים היו הראשונים אחר כך הרוסים נלקחו הביתה, הבאים בתור היו היוגוסלבים והסלובקים שהלכו חזרה למדינותיהם. את ההונגרים השאירו לסוף, הם היו בני ברית של הגרמנים. אנחנו, ההונגרים, המשכנו לגור במחנה. היינו האחרונים ונשארו ארבעה חודשים בדכאו.

80% מן האנשים שנותרו בחיים בדכאו הלכו לבית חולים.

בבית החולים נתנו לנו מיטה. היום אני זוכר את הצרפתי ששכב לידי בבית החולים בדכאו, כנראה שהיה חולה בשחפת, הוא לא אכל כמעט כלום ואני אכלתי את מה שהשאיר. אני חושב שכך נדבקתי במחלת השחפת.

חזרה הביתה

המחשבה הראשונה הייתה כמובן, איפה ההורים, מה קרה? אם כי ידעתי כבר, אבל חשבתי שאולי קרה נס?

רק שבוע לפני ראש השנה, הגוינט לקח אותנו בקרונות משא חזרה להונגריה. עברנו במקום שידעתי שיש לנו קרובים, חיפשתי את הקהילה, אז נודע לי שזה ראש השנה. למחרת ביום ראשון אנחנו עצרנו, יצאתי לחפש את הקרובים. הלכתי לבית הכנסת וראיתי את הקרובים מתפללים. אותם קרובים גרים עכשיו בבני ברק.

כאשר ירדנו מן הרכבת פגשו אותנו אנשים רבים עם תמונות קרוביהם ששאלו אותנו אולי ראית את זה אולי ראית את זה? הגעתי הביתה, ב-5 וחצי בבוקר. מצאתי את אחיותיי בכפר שלנו, הבית שלנו היה סגור ואחיותיי ישנו אצל השכנים. היינו ביחסים טובים עם השכנים, בעיקר עם השכנה שעבדה אצלנו. אני לא זוכר איפה היו אחיותיי בזמן המלחמה. הן היו ביחד במחנה עבודה - עבדו במפעל.

רק אנחנו שלושתנו נשארו בחיים מכל המשפחה.

נסעתי לסומבוטהי, פגשתי שם כמה חברים שהיו עם אחי חיים והם סיפרו לי שלא היו לו נעליים ולא יכול היה לעבוד בחורף, הוא לא יכול היה ללכת ואחד מן השומרים נשאר אתו וירה בו. אחותי אדית נפטרה בברגן ברזן, שבועיים אחרי השחרור. זה מה שאני יודע.

שלושתנו חזרנו לגור בביתנו.

היהודים ששרדו התחילו לחזור לכפר, לא מצאו אישה ולא ילדים ולא שום דבר, והתחילו להתחתן אחד עם השני ולהקים משפחות חדשות. שתי אחיותיי התחתנו בהפרש של חודשיים זו מזו. אני התכוננתי ללכת לבודפשט, שם התארגנו לעליה לארץ. אך מכוון שאחיותיי התכוננו להתחתן, נשארתי בבית עד אחרי ששתיהן התחתנו. אחרי שהן הסתדרו, החלטתי שאני עולה לארץ.

אחותי בטי ובעלה יקי, 1949

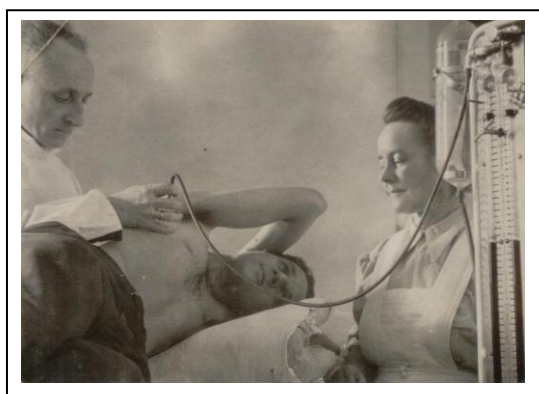

אחותי לנקה ובעלה אמרי, 1946.

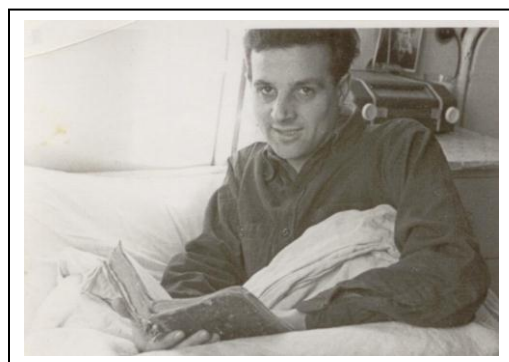
עיכוב בדרך לארץ ישראל

בסומבוטהי הייתה משפחת יהודים שהכרתי, שהוציאו אותם מהטרנספורטים לאושוויץ ולקחו אותם לברגן בלזן. הם שרדו. הבת שלהם עבדה בג'וינט וכך הייתה לי פרוטקציה. בעזרתה הצטרפתי לנסיעה מסומבוטהי לוינה באוטו משא רוס. הגעתי לוינה בשבת בבוקר, לבית חולים רוטשילד, ומיד שלחו אותי הלאה. הגעתי לגרמניה, שם היו כבר הרבה מחנות של שארית הפליטה. הצטרפתי לקבוצה שהתחילה להתארגן. כשהגענו לויינסהיים, מחנה של הג'וינט, התארגנו כבר כקבוצה והחלטנו שאנחנו רוצים להקים קבוץ בנגב. קראנו לעצמנו "אחדות". אח"כ הצטרפה אלינו קבוצת נוספת שנקראה "תקווה", אליה השתייכו גם מי שהפכו מאוחר יותר לגיסי וגיסתי, ישעיהו שחר (אז שוורץ) ואחותו, קלרי. יחד היינו כ-100 איש. אני עסקתי בחיפוש לחם עבור הקבוצה לפי הכרטיסים. הייתה הקצבה לכל האוכלוסייה וגם לתושבי המחנות. היו לנו יותר כרטיסים מאשר אנשים. שלחתי את החברים שוב ושוב עם כרטיס שונה לתחנות חלוקה שונות לקחת לחם. קראנו לכרטיסים הנוספים "נשמות", כי הם היו בשמות אחרים, (כך לכל אחד הייתה יותר מנשמה אחת).

יום אחד קראו לנו מהג'וינט לעשות צילום ריאות. קראו לי פעמיים לצילום, לי ול"נשמה" שלי. תוצאת הצילום לא הייתה טובה והכניסו אותי לבית חולים בגוייטינג. הייתי חולה בשחפת.

בבית החולים

מכיוון שהקבוצה שלי הייתה כבר מאורגנת העלו אותה בעלייה לגלית לארץ ישראל, עם סרטיפיקטים. כלומר הם לא היו בקפריסין והגיעו ישר לארץ. הם הגיעו לבארות יצחק שבנגב, שם החליפו את התושבים שהיו מותשים מן הקרבות והועברו לוילהלמה.

לי, הסוכנות לא נתנה לעלות לארץ בגלל מחלת השחפת. שלוש שנים נשארתי בבית חולים של אונרר"א⁴ ליד מינכן בגרמניה. אך שמרתי על קשר עם הקבוצה שלי.

עם חברים בגרמניה

אני בשנת 1947

כ"ט בנובמבר 1947, גרמניה

⁴. (UNRRA) ראשי תיבות, באנגלית, של 'סוכנות הסעד והשיקום של האומות המאוחדות' - (United Nations Relief and Rehabilitation Administration) מוסד לסיוע לפליטים ולאזרחים של בעלות-הברית במדינות המשוחררות של אירופה והמזרח הרחוק. אונרר"א נוסדה רשמית ב- 9 בנובמבר 1943 בבית הלבן בושינגטון, בהשתתפות 44 נציגים של האומות המאוחדות.

בשנת 1949 – לאחר קום המדינה, לאחר שלוש שנים בבית החולים, הייתי החולה הראשון שניתן לו לעלות לארץ. הגעתי באנייה שנקראה "נגבה", שהפליגה מנמל מרסיי שבצרפת. הגעתי ל"שער העלייה" בחיפה, שם היה מחנה אוהלים - מחנה עולים. לאחר שהות של יומיים ב"שער העלייה" הצטרפתי לחבריי בבארות יצחק.

מבארות יצחק שבנגב – לניר עציון

כשהגעתי לבארות יצחק, ממש אחרי המלחמה, הישוב כולו היה הרוס. אני זוכר את התעלות ומחסני הנשק, את מגדל המים שהיה הרוס לגמרי, כל הבתים היו מחוררים מן ההפצצות וגם חדר האוכל.

היינו קרובים לעזה כ- 2 ק"מ ושמענו את החתונות מעזה. גרתי בחדר עם אברהם מלמד וברוך כפרי ותמיד צחקנו שהקירות של הבית בו גרנו, היו חורים חורים ולעכברים הייתה דרך חופשית פנימה והחוצה. במקום ארון היו לנו ארגזי תנובה כדי לשים בהם את הדברים שלנו.

החברים התחילו לעבד את האדמה, זרעו ירקות. חלק גדול מן החברים עבדו בסלילת כביש מסמייה-סעד. אני התחלתי לעבוד בסנדלרות.

בגלל מחלתי ניסו לפנק אותי קצת, וקבלתי תוספת אוכל אחר הצהריים. קיבלתי טיפול נגד שחפת בתל אביב.

אז הגיע העניין הזה עם כפר עציון. אני לא הכרתי את הסיפור של כפר עציון כי רק הגעתי, זה היה חודשיים שלושה אחרי שהגעתי. לאחת השבתות באו לבקר אצלנו חנוך אחימן ושושנה קרניאל, לשכנע אותנו שנצטרף אל שרידי כפר עציון להקמת ניר עציון. הם הרגישו אחריות ל- 34 אלמנות ו- 60 ילדים שנותרו מכפר עציון. חלק גדול מהקבוצה שלנו התנגד לכך, הרי חלומנו היה להקים קיבוץ בנגב. המוסדות לחצו עלינו ללכת עם אנשי כפר עציון. גם אברהם מלמד היה בעד - היה להם ניסיון, נוסף לזה אנחנו נעזור לאלמנות וליתומים. כשהחליטה הנהלת הקבוצה שאנחנו מצטרפים לניר עציון, רבים עזבו את הקיבוץ והלכו לבאר שבע. אני אמרתי: איזה מין שידוך זה, אנחנו היינו צעירים בני 23-24 והם היו מבוגרים מאתנו, ברובם אלמנות ויתומים, איך ניקח על עצמנו דבר כזה? ובכל זאת נשארתי.

זה היה משבר באחדות. למרות שרצינו להיות עצמאים ורצינו להישאר בנגב, ובגרמניה כבר חיינו כקיבוץ, עם מחסנים משותפים, לא היה מדובר להישאר בבארות יצחק כי לא היה לנו ידע וניסיון ולא היו מדריכים. מתוך כ- 60-70 איש הצטרפו לניר עציון 8-10 בלבד (ביניהם טיבי וקלרי שהפכו אח"כ לגיסי). השאר התפזרו, וגם מכאן עוד עזבו.

ניר עציון

לאחר נפילת כפר עציון, אמרה הסוכנות לשרידים: תלכו תחפשו לכם מקום, איזה מקום שתמצאו תקבלו. הם בחרו את המקום של ניר עציון בכרמל, כי הוא דמה בעיניהם לכפר עציון, והם חשבו להמשיך את בית המרגוע שהיה בכפר עציון כמקום עבודה לאלמנות.

החברים התחילו להקים את ניר עציון. בתחילה התיישבו בעין הוד⁵. חלק מן הגברים של כפר עציון העבירו לעין הוד צריפים ואהלים ובאחד המבנים הישנים היה חדר האוכל. באחד הדירות התחלנו לגדל אפרוחים. בצד השני הייתה מסגריה, בה ייצרנו מיטות ברזל לסוכנות ונגריה, בה בנינו ארגזים לתנובה. ייצרנו כ- 200 ארגזים ליום. גם התחילו לסקל ולהכין את השטחים למטה לחקלאות.

ב - 1950 התקיים טקס העלייה לקרקע של ניר עציון. אני לא הייתי בטקס כי נשארתי עם מספר חברים בבארות יצחק לשמור על המקום. כשהגעתי לניר עציון מספר חודשים מאוחר יותר, היו פה כבר צריפים ואוהלים.

ניר עציון אמור היה להיות ממוקם למעלה, על ההר. כשעלינו למעלה, למקום המיועד לישוב ניר עציון, נשלחו משאיות שהובילו בתים שבדים ולא יכלו לעלות למעלה כי כל השטח היה יער. היה עלינו להכין דרך, לעקור את השיחים והעצים במקום שהיום הסיבוב של ימין אורד, כדי לפנות דרך ברוחב 4 מ' למשאיות שהביאו את הצריפים. התחילו לבנות בתים למעלה, קודם את הצריפים וגם ארבעה בתים, שהיו מיועדים לאלמנות ולילדים של כפר עציון. התכנית הייתה שהאלמנות יגורו בבתיים הראשונים שהקמנו וימשיכו את בית המרגוע מכפר עציון. אני פתחתי סנדלריה.

⁵ עין הוד הוא כפר אמנים הרשום כאגודה שיתופית להתיישבות, ושוכן בדרום הכרמל. במקום התקיים כפר ערבי בשם "עין חוד", שתושביו הערביים ברחו ממנו במהלך מלחמת העצמאות. לאחר המלחמה, הופקעו האדמות והבתים וחלק מהתושבים הערביים הקימו בסמוך כפר באותו השם - עין חוד. (ויקיפדיה)

משבר בניר עציון

בין שרידי כפר עציון, נוצרו שתי קבוצות שהתווכחו ביניהן על ההצטרפות לבניר עציון. בראש קבוצה אחת שהייתה בעד ניר עציון היה חנוך אחימן ומולו קבוצה שהתנגדה, בראשות שלמה חיימוביץ. הבתים היו מוכנים והגיע הזמן להביא את האלמנות והיתומים. שלחנו אוטו משא לגבעת עליה והן לא רצו לבוא. אף אחד לא רצה לבוא מלבד מרים ארזי עם שני ילדים. חלק מן החברות כבר הסתדרו בעיר. חלק מהגברים מכפר עציון עבדו פה ונסעו לשבתות לגבעת עליה, מכיוון שהאלמנות לא באו גם הם התחילו לעזוב לאט לאט.

היה משבר חמור מאוד בבניר עציון. החברים עזבו בזה אחר זה. גם המצב הכלכלי היה מאוד קשה. בארץ הייתה תקופת צנע וארגון אונרר"א שלח מארה"ב חבילות מזון, בהם בשר ודגים, אך האוכל בהן לא היה כשר.

היות שהייתי חולה, הייתי אמור לקבל תוספת אוכל. אך כל התוספת שקבלתי הייתה שלושה ביסקוויטים, לא היה יותר.

המצב הכלכלי והחברתי בבניר עציון היה בכי רע. הוחלט להשתנות מקיבוץ למושב שיתופי. אני הצבעתי בעד המעבר למושב שיתופי מתוך חוסר ברירה. לא פעם כשנסענו לשבת, דיברנו בינינו, שמי יודע אם ביום ראשון יהיה לנו לאן לחזור. המצב היה מאוד מאוד קשה. אנשים התחילו לעזוב, גם מעט אנשי כפר עציון שהיו פה, חלקם עזבו.

חלק מן הגרעין הצרפתי עזבו בגלל המעבר למושב שיתופי. נשארו מהם: מוטוט, בנישו, רייסמן.

מרדכי ואסתר רסל שהיו עולים חדשים הגיעו קודם לגבעת עליה ואח"כ הנה לבניר עציון. מרדכי הלך להשתלם בגידול בננות והקים את ענף הבננות, התחיל עם 12 דונם בננות.

הבתים האלה שהכנו לאלמנות שמשו את בית המרגוע. בית המרגוע התחיל לאט לאט להבנות.

אימוץ ילד במבצע "קורת גג"

בשנת 1951 הוקם בניר עציון בית ספר עבור הילדים. אך מכיוון שהאלמנות והילדים מכפר עציון לא הגיעו, לא היו מספיק ילדים למלא את בית הספר. הסוכנות החליטה לשלוח אלינו, כמו לקיבוצים אחרים, ילדים ממשפחות של עולים חדשים ממחנה העולים בחיפה. חלק מן הילדים חזרו כל יום הביתה וחלקם נשארו בניר עציון אצל משפחות. למרות שהייתי רווק, קבלתי גם אני ילד לאימוץ. הוא גר אצלי ועזרתי לו בשיעורי הבית.

הילד שהיה אצלי בגיל 8-9, נקרא גם הוא רפי כהן (כמו בני שנולד מספר שנים מאוחר יותר).

זה לא נמשך זמן רב, המבצע נכשל. הילדים שהגיעו לארץ חדשה, שלא הבינו את שפתה, לא רצו להישאר בבתי אנשים זרים ורובם ברחו חזרה להוריהם.

לאחר שהילד התבגר, נישא ונולדו לו שני ילדים קבלתי ממנו מכתב עם איחולי שנה טובה.

קול ששון וקול שמחה

דבורה

דבורה (אן) שוורץ נולדה בשנת 1926 בעיר קושיצה שבסלובקיה. דבורה הייתה העשירית מבין שלושה עשר ילדי משפחתה. ב- 1944 נשלחה לאושוויץ עם משפחתה, ואח"כ למחנה העבודה "צוונציגר" בעיר פטרסוולדאו, יחד עם ארבע מאחיותיה. ב- 8.5.1945, שוחררו דבורה ואחיותיה ממחנה העבודה וחזרו הביתה לקושיצה, שם נפגשה עם יתר האחים ששרדו. מתוך 13 ילדים שרדו 10 אחים ואחיות. דבורה עלתה לארץ באנייה "תאודור הרצל" שהפליגה ממרסיי. האנייה נתפסה ע"י האנגלים ונוסעה גורשו לקפריסין. ביוני 1948, הגיעו לארץ על סיפון האנייה "נגבה".

אוי מספרת:

כשהגעתי ארצה, התגייסתי כעבור ארבעה ימים, והעבירו אותנו לזיכרון יעקב לקורס בעברית. אחר כך העבירו אותנו לבית רוטנברג בחיפה. לאחר שנה השתחררתי בגלל הגיל וחברים סידרו לי עבודה במוסד "עליה" בפתח תקווה, שם הייתי שנתיים.

היו לי בניר עציון אח ואחות, טיבי וקלרי. נהגתי לבוא לבקר אותם מבלי להכיר את וילי. כל המשפחה הכירה אותו מבארות יצחק ומבאר שבע. אחותי קלרי והוא היו חברים טובים, ויצאנו לטייל יחד. ופעם אחת נשארנו שנינו בלי קלרי. המשכתי לבוא עוד ועוד והחברות נמשכה.

טיול בתל אביב, 1951,
צולם ע"י צלם רחוב.

כשויילי היה חולה בצהבת מאוד מדבקת, היה צורך להפריד את כלי האוכל שלו מן האחרים. לויילי הייתה זו שנה מאוד קשה. נוסף לצהבת חזרה גם מחלת השחפת ובמשך שנה אסור היה לו לאכול עם הציבור. אני באתי לכאן ועזרתי לו לאכול.

נוצר בינינו קשר, הוא היה בא לבקר אותי בפתח תקווה, פעם ועוד פעם. הוא בא אלי אפילו לשבת והיינו הולכים לבקר את אחותי מגדה. לירח הדבש קבלנו את הדירה של מגדה.

אני הגעתי לניר עציון ב-1951. הגעתי לכאן כדי להכיר ולהתרגל למקום. אחרי שלושה שבועות האדון הודיע לי שבסוף החודש אני צריכה להתחיל לעבוד. הכניסו אותי לעבוד בבית התינוקות של הגדולים יותר. ידעתי לטפל בתינוקות מטיפול באחים הקטנים שלי ואח"כ באחיינים שלי.

אחרי שנה התחילו החתונות של הצרפתים והחלטנו גם אנחנו להתחתן. הרופא, ד"ר ליכטנשטיין, אישר לנו שוילי בריא מספיק כדי להתחתן.

החתונה שלנו נערכה ביום שישי. ביקשתי מרחל רייסמן שהתחתנה ביום רביעי, שנתחתן ביחד, כדי לחסוך בהוצאות, אך רחל הודיעה: זה היום שלי. וכך החתונה שלנו נערכה בנפרד.

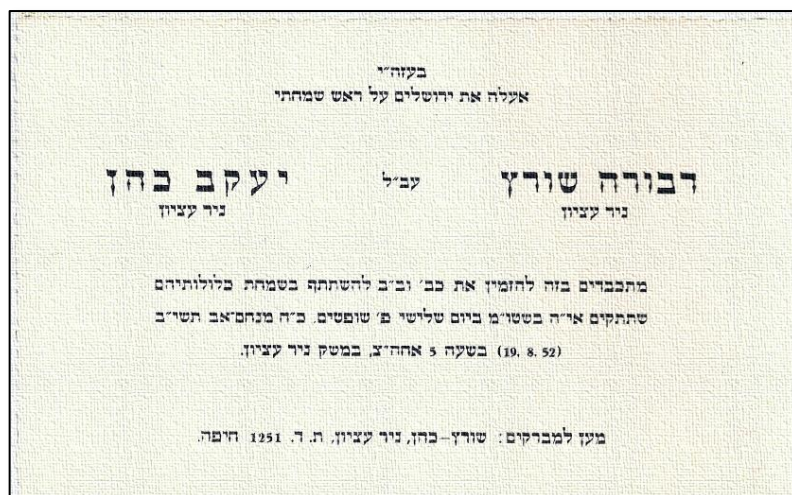
לכבוד החתונה בישלו לנו קצת מרק והגישו עוגה וקפה על השולחן לציבור מצומצם ביותר שהוזמן, רק כמה בני דודים.

משפחה חדשה

כשהיינו כבר במקום הקבע של ניר עציון, אוי הייתה באה לבקר את אחיה, שהיו חבריי מקבוצת אחדות. היא התחילה לבוא לעיתים יותר קרובות. הבנתי שהיא באה אלי יותר מאשר לאחיה. היא עבדה אז במוסד "עליה" בפתח תקוה. כאשר הקשר התחיל להיות יותר רציני בינינו, אני העמדתי תנאי - אני לא עוזב את ניר עציון, היא תצטרך לבוא הנה. אני הייתי מלא אידאולוגיה.

אני, כחולה קבלתי מקום בצריף. התקופה הייתה קשה. בארץ היה צנע. בשר קבלנו פעמיים בשנה, לפסח ולראש השנה, 100 ג'. הגענו לנקודה בקשר בה היה עלינו להחליט מה הלאה, ואוי החליטה לבוא הנה.

לפני החתונה הלכנו לרופא כדי שיאשר שאני יכול להתחתן. הרופא לא רק אישר שאני בריא ויכול להתחתן אלא גם המליץ בחום לעשות את הצעד הזה.

התחתנו ב- 19.8.1952.

הזמנו לחתונה רק את הקרובים ביותר. החתונה הייתה בחוץ, ליד חדר האוכל. הכיבוד היה אוכל היה פשוט, סנדוויצ'ים.

כשהציבור התפזר ואנחנו הלכנו לחדר שלנו. פתאום אני שומע צעקות שהנגרייה
בוערת. מיד קפצתי ורצתי לנגרייה, כשבאו החברים, מצאו שכבר כיביתי את
השריפה. התברר שבטעות השאירו את התנור שחימם את הדבק דולק והוא הדליק
את הנגרייה. לירח דבש נסענו לשבוע לדירה של מגדה, בפתח תקוה. מגדה הייתה אז
בבית חולים בפתח תקוה כאחות.

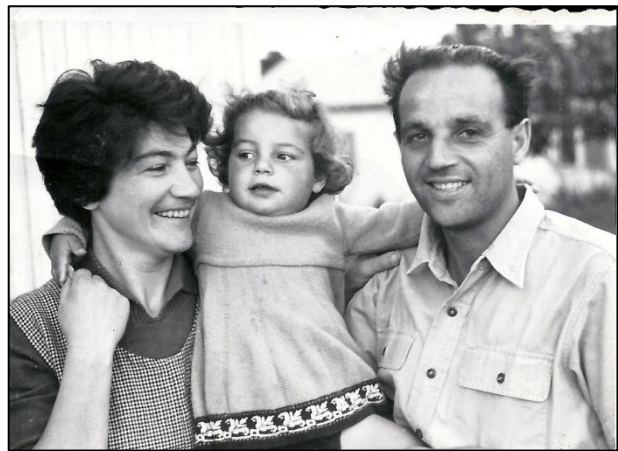
קבלנו חדר בצריף מול גן הילדים, בצד השני גרה משפחת מוטוט. יותר מאוחר גרנו
ליד יעקב ושרה שיפמן.

אילנה

אילנה נולדה בפברואר 1955. לקחתי את אבי לבית חולים בחדרה ואני חזרתי הביתה. למחרת הלכתי לבקר אותה ואז התברר לי שהיא ילדה עוד לפני שנסעתי ואני לא ידעתי. אילנה נולדה בשבת סמוך לחג האילנות לכן קראנו לה אילנה חיה ע"ש אמי ז"ל.

לאחר שנתיים וחצי, בשנת 1957, פרשת נח. נולד הבן רפי' שנקרא על שם אבי ז"ל, רפאל. הדוד שלי היה שוחט בבת גלים וגם מוהל, אך כאן היה נהוג שרופא היה מוהל, לכן לא נתתי לו למול את בני וכפיצוי, נתתי לו להיות הסנדק.

רפי

הילדים גדלו, למדו בתיכון והלכו לצבא. אילנה היתה קצינה במחנה 80.

רפי היה ביישן, רציתי שילך ללמוד בישיבת תיכון ליד פרדס חנה – "מדרשיית נעם". לקחתי אותו ואחרי יומיים הוא חזר הביתה. לקחתי אותו שוב לישיבה ואחרי יומיים שלושה שוב הגיע הביתה.

להלל גיסי היו קרובים בפרדס חנה, ורפי היה יוצא מן הישיבה והולך אליהם. ראיתי שזה לא הולך והעברתי אותו לבית ספר "יבנה" בחיפה.

את רפי חינכתי לנושא של המשק. פעם בחופש ראיתי את רפי נוהג על הטרקטור ומרים את הארגזים בפרדס, עוד לא היה בן 16. הילדים עבדו אז בחופשים. ורפי קבל זאת ברצון.

אני זוכר זמנים שעבדנו שנינו בבית המרגוע, רפי היה בא בצהריים לאכול ומקבל את המנה שלו במחסן. הוא אף פעם לא התלונן, זה היה מובן מאליו.

החיים בניר עציון

אני עבדתי כשנתיים בסנדלרות ואחרי זה עבדתי במוסך כ- 4 שנים. יצאתי לקורס מכונאות לשלושה חודשים וכשחזרתי מן הקורס, מוניתי לסדרן עבודה, תפקיד בו נשאתי כ- 3-4 שנים. באותה תקופה אני גם עבדתי, כחצי מרכז משק. בוקבזה היה מרכז משק.

במסגרת תפקידי כסדרן עבודה, הסעתי את החברים למטה לשדות ולמעלה בסוף יום העבודה, ללא רישיון. דודי סיגלר לימד אותי לנהוג, אבל לא היה לי רישיון נהיגה. בתחילה הובלתי באמבולנס ישן שהיה לנו ואחר כך בטנדר פתוח שהאנשים עמדו בו. בבוקר הורדתי אותם כשהם עומדים, בצהריים לקחתי את האוכל בנושאי אוכל וחילקתי לחברים למטה, ואחרי הצהריים הורדתי את עובדי בית המרגוע אחרי העבודה והעליתי את החברים מן השדות.

פעם תפסה אותי המשטרה שאני נוהג בלי רישיון. השוטרים אמרו לי: אנחנו מחכים לך ע"י המזכירות, איך יכול להיות שאתה נוסע בלי רישיון. היה משפט וקבלתי קנס של 2,000 לירות. בינתיים למדתי נהיגה בחיפה.

הובלתי עם אמבולנס את האוכל למטה לשדות. פעם ירדתי וראיתי את השוטר מחכה לי. נכנסתי לחצר נגשתי לשוטר ואמרתי לו ללכת לשבת בכניסה השנייה

למוסך, השוטר הבין את העניין אבל ויתר כי תמיד קיבל מאתנו בננות.

פעם ירדו עם טרקטור שרשרת להסיע את החברים מן העבודה בשדות. השוטרים אסרו עלינו לעבור את הכביש עם הטרקטור, כי הטרקטור הרס את הכביש. מה עשיתי? מדדתי כמה שקים צריך

לאורך הטרקטור, פרסתי שקים לפני הטרקטור על הכביש, הנהג נסע עם הטרקטור על השקים שהיו פרושים על הכביש, ירד והעביר את השק האחורי קדימה וכך המשיך עד שחצה את הכביש. כל התנועה בכביש נעצרה עד שהטרקטור עבר את הכביש תוך שהנהגים צופרים וצועקים. קיבלתי רפורט. לא אני נהגתי בטרקטור, אבל אני, בתור סדרן עבודה, הייתי אחראי. 3 ימים בזה אחר זה קבלנו רפורט.

אני תמיד אמרתי שאני לא מחפש את העבודה, מה שיתנו לי אעשה. יום אחד ביקשו ממני שאהיה נויניק בבית מרגוע, שאטפל בנוי. זה היה לפני פסח, הכנתי את הנוי של בית המרגוע לפסח. קבלתי על כך הרבה תשבחות.

עבדתי בנוי כשנה. אח"כ נכנסתי לעבוד במטבח בית המרגוע.

בינתיים פתחו את בית המרגוע למעלה. הבישול עוד היה למטה, והייתי צריך להביא את האוכל למעלה. עבדתי מדי פעם גם במטבח. הייתה לי המון עבודה. ב-6 בבוקר נסעתי להביא חלב לבית המרגוע, ב-8:30 הסעתי את המבריאים לים, אח"כ עשיתי הסעות למעלה ולמטה, ב-11:30 נסעתי להחזיר את המבריאים מן הים, אח"כ הבאתי את האוכל מן המטבח, שהיה באזור התחתון, לבית המרגוע, ב-1:30 הורדתי והעליתי שוב אנשים לכביש וממנו. היה לי אוטו משא פתוח עם ספסלים.

20 שנה עבדתי בבית המרגוע. בזמן החלוקה במטבח אני חילקתי את המנות לצלחות, הרבה פעמים גם מילאתי מקום בעבודה בחדר האוכל. בשבתות עליתי למעלה לחלק אוכל. לא הייתה בחורה ממגדים-עתלית-פרדס חנה-בנימינה, בגיל המתאים לעבודה במטבח או בחדר האוכל, שאני לא הכרתי. חיפשתי עובדות לבית המרגוע. הייתה המון עבודה, זה לא היה כמו היום, ולא התלוננו אז. זה מה שכואב לי היום.

מפעל הארוחות

כשאני התחלתי לעבוד בבית המרגוע, המשרד היה במקום בו עובד היום מנחם. מקס היה טבח שכיר ובנימין וולף היה מנהל בית המרגוע. במשך כל החורף בית המרגוע היה סגור וכדי להחזיק את הטבח, שילמו לו משכורת כל החורף, בלי שיעבוד. אנחנו, אני ואטיאס החצרן, צבענו בחורף את החדרים והכנו אותם לעונת הקיץ. ראיתי שבנימין נותן למקס משכורת והוא הולך. שאלתי את בנימין: "מה, אתה נותן לו משכורת והוא לא עושה שום דבר? מי שמע דבר כזה?". לפני כן כבר היה מפעל אוטוקרס שפתחו בטירת הכרמל והם התחילו לקחת מבית המרגוע מנות כל יום, כ-500 מנות. אני עוד לא עבדתי אז בבית המרגוע. זה לא לקח הרבה זמן והם הקימו מטבח לעצמם והפסיקו לקחת אוכל מבית המרגוע שלנו.

הצעתי לבנימין : "תכניס מודעה בעיתון שבית המרגוע מוכן לספק אוכל".

ככה זה התחיל. למחרת כבר קיבלנו פנייה ממפעל "אלרון", שהיה ליד גשר שָׁל, לספק להם 40 מנות כל יום. התחלתי לחפש עוד מנות, נסעתי למפעלים להציע להם מנות אוכל. ובאמת מצאנו מפעלים - מפעלים פטרוכימיים, חיפה כימיקלים. לאט לאט רכשנו שם טוב. הלל תמיד קם ב- 3:30 והתחיל בהכנת הסירים ואני התחלתי ב- 4:00 ועזרתי בכל מקום שהיה נחוץ. כשנגמר הלחץ של הכנת האוכל, החלפתי בגדים ונסעתי לחפש מפעלים חדשים. הגעתי למפעל ישקר בנהריה. חיפשתי את מחלקת כוח אדם. נכנסתי והתחלתי לדבר איתם, הם רצו 5000 מנות. בבית שאלתי, האם אפשר להוציא מן המטבח 5000 מנות. התשובה היתה - בלתי אפשרי! חזרתי לישקר לומר שזה לא אפשרי, אמרתי להם : תסלחו לי, אני שאלתי בבית, לא חשבתי שזה יהיה כל כך הרבה מנות. אנחנו צריכים להתארגן, זה יקח כחצי שנה. הם אמרו : טוב כשתהיו מוכנים תבואו תגידו, וכך היה. זה היה בשנת 1971, מאז אנחנו עובדים עם ישקר. הם גם נתנו את הכסף כדי שנוכל לבנות מטבח גדול יותר. הלכתי גם לחפש עובדים למפעל ומדי פעם גם תפסתי מי מהם שגנב.

הרבה פעמים כאשר היה חוסר בבית המרגוע, הייתי לוקח ממטבח המפעל ומעלה לבית המרגוע.

אני עובד במטבח המפעל

להיות או לא להיות (חבר קיבוץ)

כאשר עבדתי כסדרן עבודה 3-4 שנים. התחלתי להכיר את הציבור ואמרתי: זה לא זה! אידאל פה אידאל שם, אבל זה לא יכול להיות שאחד מכניס את הנשמה שלו והשני עושה מה שהוא רוצה. ראיתי את יחס של חלק הציבור ואני לא התביישתי ודרשתי מהם. חשבתי שאני אעזוב את ניר עציון, כי מה פה השותפות? מה כל האידאולוגיה? זה שבר אותי.

פעמיים כמעט עזבתי את ניר עציון.

בתחילה חשבתי להגר לקנדה ולהצטרף לאחיותיי.

אחיותיי, בטי ולנקה התחתנו בהונגריה. הרוסים כבשו את הונגריה שהפכה לקומוניסטית. בשנת 1951 בטי ויקי נצלו את ההזדמנות וברחו מהונגריה לאוסטריה. הם התכוונו לעלות לישראל, ושלחו לארץ משאית ממנה היה אמור יקי להתפרנס. אך באוסטריה בטי חלתה בשחפת ואושפזה בבית חולים. המשאית אמנם הגיעה לארץ אך בטי ובעלה הגרו מאוסטריה למונטריאול שבקנדה. במונטריאול התפרנס יקי מצביעת בתים ואחר כך הפך לקבלן בנייה.

בשנת 1956, לאחר ההפיכה בהונגריה, ברחו גם לנקה ובעלה אימרי מהונגריה. מכיוון שהיה הם מפעל לקמח, הם נחשבו לקפיטליסטים ונאלצו לברוח. הם החליטו להצטרף לבטי ובעלה במונטריאול. יקי העסיק את אימרי כצבעי. הם הצליחו מאוד ודיברו על ליבי שאצטרף אליהם. התכוונו לנסוע, עם הילדים, למונטריאול לפסח.

כשנודע לילדים שאנחנו מתכננים להישאר בקנדה רפי רץ לבזי (דודתו, חנה למפל) וביקש ממנה שהיא תאמץ אותו כי אבא רוצה לעבור לקנדה. היה בכי גדול של הילדים וויתרנו על ההגירה לקנדה.

נסענו לקנדה לפסח, עם הילדים, ושהינו שם חודשיים. במשך כל החודשיים הם לא העזו לדבר על ההישארות שלנו שם. רק לפני שעזבנו הם הציעו שנשאר עוד שבועיים ואז אמרתי שאני צריך לחזור.

בפעם השנייה, התכוונו לעבור לרמת גן. אחד הקרובים שלי התארח בבית המרגוע, הוא סידר לי חנות שהבעלים, שהזדקנו, עמדו למכור. אמנם הם כבר הסכימו על המכירה עם מישהו אחר, אבל הוא הצליח לבטל את העסקה. בעל הבית הראה לי כמה החנות טובה ומרוויחה, זו הייתה חנות קונפקציה לילדים ותינוקות. מצאתי חן

בעיניו, והוא היה מוכן לסגור את העסקה אתנו. בטי כבר שלחה את הכסף לקניית החנות (\$27000).

תמיד כשהגענו למנצי (אחות של אווי) שגרה ברמת גן, רפי קבל התקפת אסטמה. כשחשבנו לקנות את החנות ברמת גן, רפי שאל: "אתם רוצים לעבור לרמת גן? אתם רוצים שאני אקבל אסטמה?" זה שכנע אותנו לוותר על כל העסק. התחלתי לחשוב שוב יום יומיים, והחלטתי להישאר בניר עציון.

למחרת הודעתנו על עזיבה הודענו על ביטולה. למרות זאת, חנוך התעקש שאנחנו הודענו על עזיבה ואנחנו צריכים להירשם מחדש, לבסוף ויתר.

הקמת אנדרטה בכפר זאלא לאווא

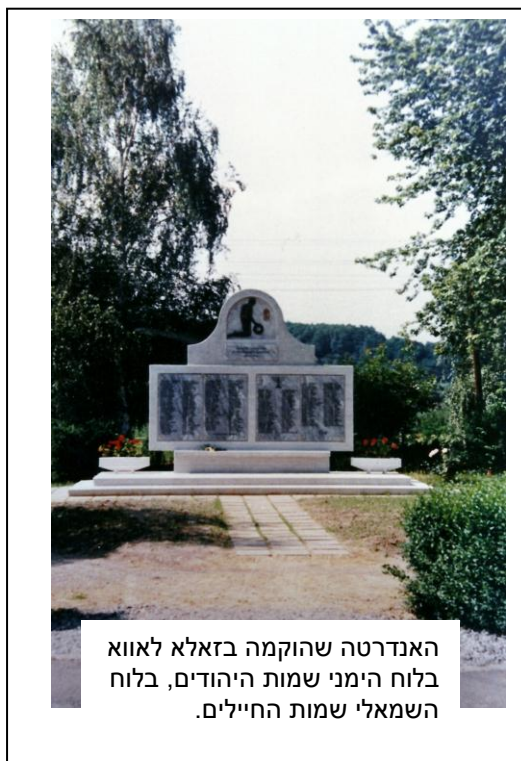
לאחר אחד הביקורים שלנו במונטריאול, נסענו עם אחיותיי, לנקה ובטי לבקר בכפרנו זאלא לאווא.

הלכנו גם לבית הקברות היהודי בכפר. מצאתי את בית הקברות מוזנח ולא מטופל, הגדר הייתה הרוסה, הצמחייה הייתה גבוהה וגדלה פרא, וחלק מן המצבות היו עקורות. החלטתי לעשות מעשה.

כשחזרתי הביתה, שלחתי מכתב להנהלת הכפר בו כתבתי שלאחר החורבן הגדול של היהודים בשואה מן הראוי שהם ישפצו ויתחזקו את בית הקברות היהודי בכפר.

תשובתם הייתה שיש להם שבעה בתי קברות להחזיק ואין להם תקציב לכך.

דרך אחותי לנקה, נוצר קשר בינינו לבין כומר אוונגלי מבודפסט, שהיה אוהב ישראל. הכומר ואשתו ביקרו מספר פעמים בישראל, אשתו כתבה ספר על ישראל, אותו נתנו לי במתנה. כאשר היו מגיעים לארץ, נהגו לבקר אצלנו.

כשהגיע אלינו הכומר שוחחתי אתו על עניין בית הקברות בכפרי. הכומר כתב גם הוא להנהלת הכפר. אני כתבתי מכתב למרכז הקהילה היהודית בבודפשט שהייתה להם קבוצה שטיפלה בבתי קברות. הקהילה היהודית בבודפשט לקחה על עצמם את הטיפול גם בבית הקברות הזה.

לאחר חליפת מכתבים ארוכה ופנייה לארגונים שונים, הסכימו לשפץ את בית הקברות היהודי הישן וגם להקים אנדרטה לתושבי הכפר שנספו בשואה, אך רק בתנאי שיהיו רשומים גם שמות החיילים המקומיים שנספו במלחמה. כך הוקמה אנדרטה המורכבת משני לוחות, על לוח אחד שמות היהודים שנספו בשואה ועל הלוח השני שמות החיילים שנהרגו במלחמה.

בתחילה התכוונו להקים את האנדרטה על הקיר החיצוני של הכנסייה, אך לאחר שהבעתי את הסתייגותי הוחלט להקימה ליד תחנת הרכבת.

בשנת 1991, קבלתי הודעה שהאנדרטה מוכנה.

נפגשנו עם רפי וציפי בבודפשט, בדרכנו חזרה מביקור במונטריאול. יחד איתם עשינו טיול "שורשים". נסענו לכל המקומות שהיו קשורים אלינו בהונגריה. ביקרנו בזאלא לאווא, הכפר בו נולדתי, בקושיצה, בה נולדה אוי, ולבסוף גם באושוויץ. בכפר שלי עמדה לתפארת האנדרטה שיזמתי.

שמות בני משפחתי שנספו
בשואה על האנדרטה

בביקורי בכפר חתה לי הפתעה נוספת: פגשתי חברת
ילדות שלמדה בכתתי בבית הספר, ועדיין גרה בכפר.

פגישה עם חברת ילדות בכפר

נכדים ונינים

שני ילדי החליטו להישאר בנר עציון והקימו כאן את ביתם.

אילנה נישאה לדני בלכמן ונולדו להם 5 בנות: טלי, ענת, שיר ונעמה (תאומות) ולירון.

טלי - עובדת כמאפרת. נישאה לנר מלכה, המלמד באוניברסיטה הפתוחה. גרה בפתח תקווה.

ענת – מורה לחינוך מיוחד, נישאה לנתנאל עופר. להם שני ילדים, נעם ונדב. הם גרים בלוד.

נעמה – בעלת תואר שני בביוטכנולוגיה, נישאה ליאיר מיימון, המנהל את המדרשה בעכו. הם גרים בנר עציון.

שיר – קלינאית תקשורת. נישאה לטל שפיגל. להם שני ילדים, יאיר וכן. הם גרים בחיפה.

לירון – לומדת חינוך בלתי פורמלי בירושלים.

עם התאומות שיר ונעמה

חתונת רפי וציפי

רפי נישא לציפי גלד ונולדו להם חמישה ילדים : יפעת, עדי, נירית, עינת ונכדי היחיד שחר.

יפעת – למדה עבודה סוציאלית וטיפול ואבחון ילדים.

עדי – אופטימטריסטית

עובדת במכון להסרת משקפיים בלייזר, נישאה ליאיר בלוך, בעל חברה לתרגומים. להם שני ילדים, בת ובן : הלל חווה, גיא יחיאל. הם גרים בעץ אפריים.

נירית – לומדת בירושלים לתואר שני בתרפיה באמנות.

עינת – לומדת חינוך מיוחד בתל- חי.

שחר – משרת בצבא כתומך לוחמה ביחידת שלד"ג.

טקס ברית המילה לנכדי שחר

עם ילדים ונכדים בשנת ה- 40 לניר עציון.

שני ילדי נשארו בניר עציון. יש לי 10 נכדים, 9 נכדות ונכד אחד. כולם גדלו סביבנו.

תמיד אמרתי לחברים שידאגו לכך שלפחות ילד אחד יישאר כאן.

חתונת ענת ונתנאל

הנינים נועם ונדב – בניהם של ענת ונתנאל

הנין יאיר – בנם של שיר וטל

הנינים הלל וגיא, ילדיהם של עדי ויאיר.

ביתנו בנר עציון. תמיד מוקף בגינה מטופחת.

גינת הקקטוסים מאחורי הבית.

